

Az első alföldi palaeolit-lelet.

(Idetartozik a XXXVI. tábla.)

Szegedtől északnyugatra, a népvándorláskori leletekben gazdag Fehértó¹ és a Tisza közti vonalnak csaknem felezési pontján fekszik az u. n. Öthalom. (1. kép.) 90 m tengerszínfeletti magasságával nemcsak a város határának, de a távolabbi környéknek is legmagasabb pontja.

Magas fekvése és aránylag nagy kiterjedése már régi idők óta csalogatta a biztos települési helyet kereső vándor népeket, nemcsak a történelmi korból ismert népvándorlás idején, hanem — a legújabb leletek tanúsága szerint — az őskőkorban is. Ez magyarázza meg, hogy területén a különböző korok emberének emlékei is előfordulnak, bizonyítva azt, hogy kisebb nagyobb megszakításokkal, állandóan lakott volt.

Az itt letelepedett népek emlékeit akkor találták először az Öthalomban, amikor az 1879. évi árvíz után, a város mai körtöltésének építése alkalmával, megszámlálhatatlan vasúti kocsival és hajóval hordták a földet, az újra élni akaró város jövőjének biztosítására.

A Nemzeti Múzeum szakembere heteken át leste a sokszáz munkás ásóját és a becslése szerint is száznál többre tehető sírból, nagyszámú tűzhelyből és hulladék-gödörből, 42 sír, 80—100 tűzhely és gödör leletanyaga-ként 714 régiséget és 14 érmet mentett meg a múzeum számára.² 42 darab, a leletkörülmények feljegyzése nélkül a királyi biztossághoz, majd ennek adományaként a szegedi múzeumba került.³ Kiegészíti ezt az anyagot az az egy feldúlt sír, amelyet Reizner János 1903-ban tárt fel.⁴

¹ Két avarkori sírmezőt ásott itt ki Móra Ferenc. Az *A* temetőben 376, a *B* temetőben 131 sír volt. Publikálatlan anyag a városi múzeumban.

² *Varázséji* Gusztáv: A szeged-öthalmi őstelep és temető. Arch. Ért. r. f. XIV. 323—336. I. LII—LIV. tábla. A leleteket közli *Hampel*: *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II. 502—503. I. és III. 350. tábla. A sírokban talált koponyákat feldolgozta *Lenhossék*, Joseph: *Die Ausgrabungen zu Szeged-Öthalom in Ungarn*, Wien 1886.

³ Múzeumi leltár 1/1884. sz. — *Pulszky* Ferenc: *Rekeszes ötvösség Magyarországon*. A. É. 1881. 146—156. I. — *Hampel* i. m. II. 113—116. I. és 92—95. tábla. Lásd még *Reizner* János: *Szeged története* I. 12—16. I., továbbá: *Felvinczi Takács* Zoltán: *Szeged-öthalmi hun művészeti emlékek*. Arch. Ért. 1915. 211—223. I. — *Supka* Géza: *A belsőázsiai népek művészetének alapformáihoz*. Arch. Ért. 1915. 341—358. I. — *S. G.*: *A halászló madár típusához*. Arch. Ért. 1917. 190—191. I. — *László Gyula*: *Adatok az avarkori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz*. Budapest, 1935.

⁴ Városi múzeumi leltár: 30/1903. sz. — Arch. Ért. 1904. 80—82. I.

A leletek — amelyeknek ismertetése alól a hivatkozott irodalom felment — azt igazolják, hogy már a fejlettebb bronzkorban lakott volt az Őthalom területe, mint ahogy lakott volt a hallstatti korban, a jazyg- és avarkorban, a honfoglalás korában és az Árpádkorban is. Egyes érmek későbbi korokról is tanuskodnak.

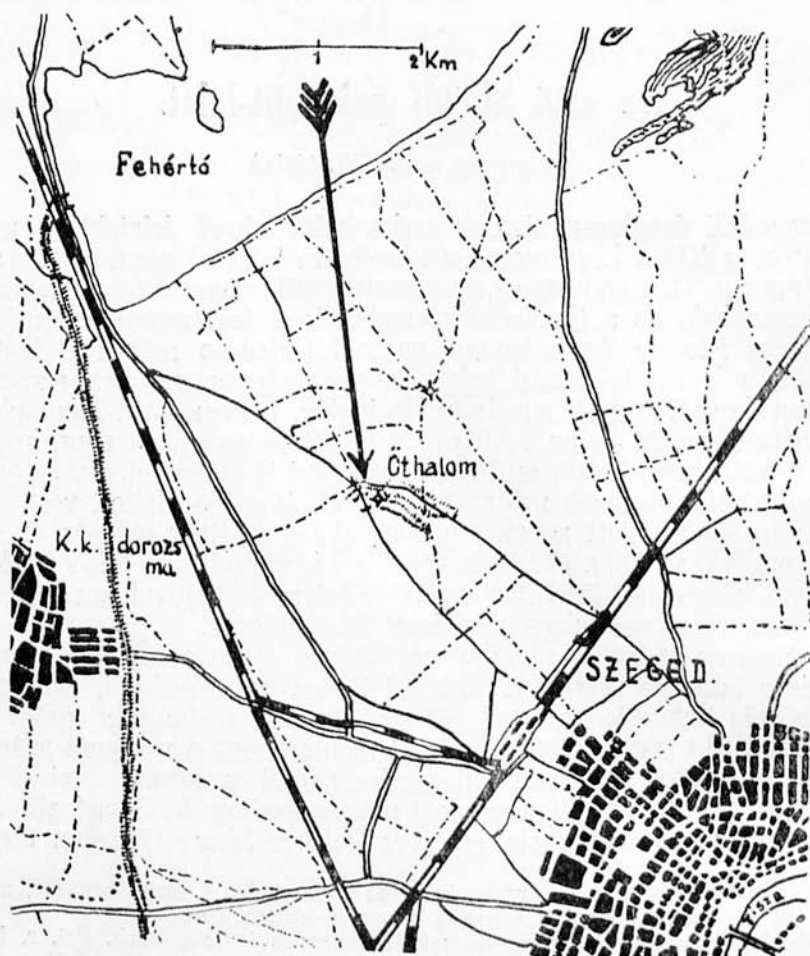

Abb. 1. kép.

Ezek a leletek nagyjából a földmunkálatok alkalmával lefordított területen kerültek felszínre. Ezt a részt⁵ (2. kép) lefelé haladva azóta is

⁵ A 2. számú térképet az Ujlaky Sámuel rajzolta térkép alapján készítettük. Az akkor megfigyelt sírok és egyéb jelenségeken kívül, feltüntettük rajta a nyílhegyvel jelölt ősközi lelőhelyet is. Az eredeti térkép Lenhossék i. m. 52. lapja után található.

állandóan bányásszák; igen sok helyen már a diluviális homokot is elérték, sőt a felfakadó vizig ki is termelték.

Minthogy ez a munka már régen a diluviális löszben folyik, ötvenhat évig nem érkezett újabb hír az Óthalomról. A nagy terület egyszerű megkísérelt kutatása pedig eredménnyel nem járt. De *ez év tavaszán újabb leletek kerültek napfényre, amelyek annyiival is inkább figyelmet érdemelnek, mert hazánk területéről, az első alföldi diluviális ember nyomairól tanúskodnak.*

1935 március 28-án a szegedi városi múzeum igazgatósága telefon-értesítést kapott arról, hogy Ábrahám András ny. vasutas, Paprika-utca 52. sz. alatti lakos, az Óthalomban nagyméretű csontot talált, amelyet eredeti lelőhelyén hagyott. A telefonhírt Török Gyula múzeumi gyakor-
nok vette, akit Sebestyén Károly h. igazgató másnap a lelet feltárására kiküldött. Az egynapos ásatás után Török Gyula az elvégzett munkáról, egyebek közt a következőket jelentette:

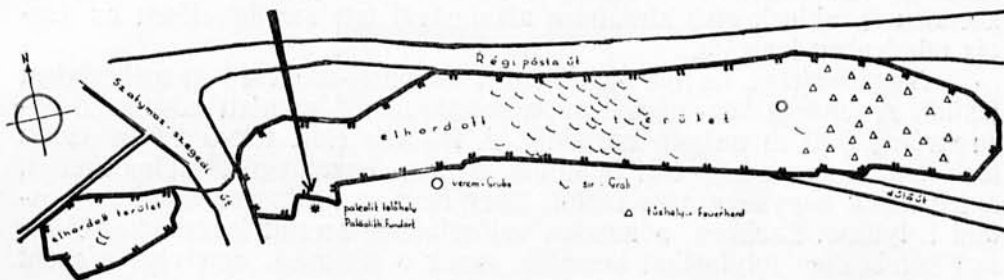

Abb. 2. kép.

„Az Óthalom 90 méteres magassági pontjától nyugatra emelkedő első halom, amelynek tetején téglából rakott csőszgunyhó épült, már évek óta elhordás alatt áll. Ott, ahol a keletkezett 5 méteres meredek fal legközelebb van a gunyhóhoz, négy és fél méter mélyen, állatcsont látszott ki a falból. A csontot teljesen zavartalan lösz borította. A zavartalan lösz réteg kétséget kizáróan meggyőzött arról, hogy az állatcsont még a fölötte lévő lösz lerakódása előtt került ide. Maga ez a tény is alaposságra intett. Egy munkást kértünk a múzeum igazgatóságától s ez az altiszttel együtt utasításaink szerint 1:50 széles és 2 méter hosszú árokkal, felülről rábontott a csontra. A felszíntől egy méterig homokos, lejjebb tiszta lösz volt megállapítható. Csak szárazföldi löszre jellemző csigák házait lehetett benne találni és régen elpusztult növények finom gyökérzetének lenyomatát. A délután folyamán kijött Czögler Kálmán tanár és jelenlétében bontottuk ki a csontot, amely a helyszínen meghatározhatatlan őssálatnak fél medencéje volt.”

„Felbecsülhetetlenül értékesebb azonban annak a ténynek a megállapítása, hogy az állatcsont mellett egykor az ember is jelen volt. Közvetlenül a csont mellett ugyanis tejszínű kovapenge, néhány

darabka faszén volt. A kovapenge is, meg a faszén is a leghatározottabban bizonyít az ember jelenvolta mellett.⁶

A munkálatoknál kintjárt Czögler Kálmán reáliskolai tanár, múzeumőr jelentésében több vázrajz is van, amelyek alapján a lelőhely pontosan megállapítható. Megállapítása szerint a lelőhelyen a pleistocén, típusos, szárazföldi lösz kétségbe nem vonható.⁷

A kiszállás alkalmával, a később meghatározott mammutborjú félmedencecsontján kívül, két feltört hosszú csont és 6 palaeolit került elő. (XXXVI. legfelső csoport.) Közülök egy retusálás nélküli penge ($37 \times 16,5$ mm), egy penge töredék ($29,5 \times 21$ mm), egy árvéső (44×26 mm), három szabálytalan gyártási hulladék (15×10 , $18 \times 14,5$, 10×6 mm). Az egyik darabnak a mammut-csonthoz való viszonyát egyik eredeti fényképfelvétel igen jól mutatja.⁸

A múzeum igazgatóságától megbízást kapván, 1935 július 19—21. napjain tártam fel azt a keskeny területet, amely a lelőhely környékén rendelkezésre állott. A háromnapos munkában résztvett a múzeum gyakornoka is, akinek első kiszállása alkalmával tett megfigyeléseit az ásatás mindenben igazolta.

Megállapítása szerint az előkerült mammut-csont 4,5 m mélységben feküdt. A feltárás közvetlen szomszédságában a lösz alatt következő homokrétteg 5-10 m mélyen kezdődik. A feltárás előtt fekvő 1,5 m széles területen nemcsak homokot találtunk, hanem összefüggő lösztömböket is, amelyeknek nagysága arra mutat, hogy nem az ásatáskor kerültek mostani helyükre. Ezekben, a minden valószínűség szerint leszakadtnak látszó, tömbökben folytatását kerestük annak a rétegnek, amelyből a csont és a kovaeszközök előkerültek. Itt kezdtük tehát az ásatást.

Az összefüggő nagyobb lösztömböket nem vágtuk szét, hanem gondosan megtisztítottuk a környező törmeléktől. Ennek eltakarítása után megállapíthattuk, hogy az összefüggő lösztömb csakugyan homokbányászás közben szakadt, illetőleg zökkent le s így egy része valóban érintkezett azzal a réteggel, amelyet a tavaszi ásatás még eredeti helyén talált. Ezt a feltevést erősen valószínűsítette a magyar paraszt homokbányászás módja, amelynek bizonyítékait a feltárt bánya területén több helyen is megtaláltuk. A bányászás alkalmával t. i. nem mindég ásnak lefelé, függőleges irányba, hanem igen gyakran barlangszerűen kívájt gödrökből szedik a homokot s a felette lévő földréteget nem háborgatják. Ez a kevesebb fáradsággal, de sokkal nagyobb veszéllyel járó munka már sok áldozatot követelt. A barlangszerű bemélyedés feletti réteg aztán előbb-utóbb leszakad, illetve, megfelelő tömeg esetében lezökken. Ezt tételeztük fel akkor is, amikor legelőször itt ástunk. Feltevésünkben nem is csalatkoztunk.

A nagy összefüggő lösz-tömbben faszén maradványokat, állati csonttöredékeket, tüzelés nyomokat találtunk s nemsokára előkerült annak a

⁶ 137/1935. sz. alatt iktatott jelentés, 1935. III. 30.

⁷ 1935. III. 31.-én kelt jelentése u. azon szám alatt.

⁸ Fényképleltári szám: 2364—2365. A többi idevonatkozó fénykép száma: 2384—2392.

mammutborjúnak a foga is, amely kétségtelenül egy szintben volt az első ásatás alkalmával megtalált medencecsonttal. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a fog alatt még 60 cm vastag löszréteget találtunk, másrészt az, hogy a tömb és a még álló löszfal között homok is volt. A fog is kétségtelenné teszi, hogy mammut-medencecsonttal van dolgunk. A fog alatt lévő rétegből semmi sem került elő.

E terület kibontása után pontosan megállapítható volt az 5-10 m-es szelvény keresztmetszete, amelynek rajzát (3. kép) Mihály István dr. egyetemi tanársegéd felvétele alapján, szíves engedelmével közöljük. A háborítatlan lösz rétegtani elhelyezkedése a következő:

1. Partidüne-homok. 2. Vízben lerakódott lösz. A mocsári lösz, infúziós lösz, amely agyagos, a normálisnál kevesebb mészkarbonátot (10—20%) tartalmaz és benne vízi csigák (főképpen *Planorbis* és *Limnea*) héj-

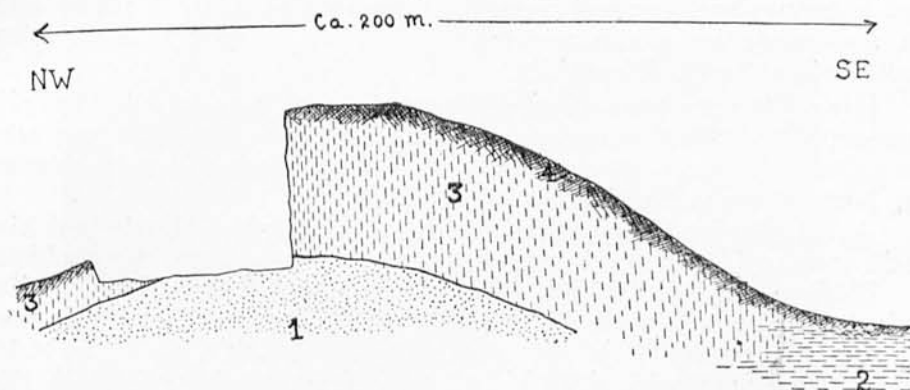

Abb. 3. kép.

jai találhatók. 3. Tipusos (szárazföldi) lösz, normális szemnagysággal és CaCO_3 -tartalommal (30—40%). Kizárólag szárazföldi csigák maradványait tartalmazzák. Czögler Kálmán megállapítása szerint a következő fajok fordulnak itt elő:

Helicigona arbustorum L.; *Trichia hispida* L.; *Perforatella bidens* Chemn.; *Helicella-species.*; *Fruticicola fruticum* Müll.; *Jaminia tridens* Müll.; *Succinea putris?*; *Clausilia dubia* Drap.; *Lacinaria turgida* Ziegl. var. A két utóbbit Dr. Rotarides Mihály határozta meg.

A lösz lerakódása előtt a partidüne kiemelkedő felszínt alkotott, amelyet nem öntöttek el a folyók áradásai, ezért a felszínén a lösz-por eredeti állapotában rakódhatott le. A lösz a düne felszínével párhuzamosan vastagodott és nagyjából ma is ennek a formáját követi. A partidünén kívüli mélyebb terület időnként víz alá került a folyóáradások következtében. A víz a belehulló löszpor mésztartalmát részben kioldotta, s a vízből került a lösz anyaga közé a nagyobb mennyiségű finom agyagos rész is.

Az új szelvény kezdése, a meredek fal miatt sok nehézséggel járt. A halom nagyrésze magán kézben van s céljainkra csak az a keskeny rész

állott rendelkezésre, amely a tavaszi bontás helyét körívesen átölve a csőszházig terjedt. Ennek legnagyobb szélessége, éppen a szelvény közepén 2·3 m volt. Innen, mindkét irányban arányosan kisebbedve a kiindulásnál és a végpontnál 0 m-re csökkent. Hosszúsága 9 m. (4. kép.)

Ebbe a szelvénybe 4—6 m között, a tavaszi ásatás szelvénye ékelődött be, szabálytalan négyszög formában.

A vastag lösz-rétegben 4·10 m-ig semmiféle emberi nyomot nem találtunk. Ebben a mélységben tűnt fel az első faszén maradvány. A maradványok különösen két helyen, a szelvény keleti végétől 1·80—2·58 és 5·70—7·50 m közt lefelé haladva, mindég sűrűbben jelentkeztek. 4·30 m mélyen, az előbbi helyen 10 cm vastag kulturréteggé szélesedett ki, amely a szelvény közepéig benyúlt. A másik helyen 4·60 m mélyen ért el hasonló vastagságot s a széleken megállapítható jelenségek alapján feltehető, hogy a tavaszi szelvényen keresztül haladva egész addig a részig kiterjedt, ahol eredetileg a mammut-fog feküldhetett. A még fennálló falban, mindkét réteg tovább folytatódik.

Bár a két réteg közt itt-ott néhány széndarabka előfordult, a két réteg határozottan elkülönül egymástól. Ez az elkülönülés azonban nem jelent más kulturát, de mindenesetre annyi időbeli különbséget, amely elég volt arra, hogy 30 cm vastag löszréteg lerakódjék.

Annak ellenére, hogy az első rétegből kisebb területet bontottunk ki, ez látszik gazdagabbnak s a kormeghatározás szempontjából fontosabbnak.

Ebből a rétegből kerültek elő a mammut-agyar töredék és az állati fogak, továbbá nyolc palaeolit (XXXVI. legalsó csoport), amelyek közül egy nagyobb penge ($79 \times 30\cdot7$ mm), két árvéső (51×23 , ill. $38 \times 18\cdot5$ mm), egy penge töredék ($22\cdot7 \times 14\cdot2$ mm) érdemelnek említést. A többi kisebb-nagyobb gyártási hulladék ($35 \times 26\cdot5$, $28\cdot7 \times 26$, $15\cdot5 \times 10\cdot5$, 14×12 mm). A sok faszénen kívül, fontosak itt az állati fogak, amelyek Gaál István dr. meghatározása szerint az óriás szarvas (*Cervus megaceros*), a tarpán (*Equus Gmelini*) vagy a taki (*Equus ferus fossilis*) maradványa.⁹

A másik réteg jelentős ősemlős anyagát már az első ásatás eredményeinek ismertetése alkalmával láttuk. Ebből a rétegből ez alkalommal csak néhány állatesont, sok faszén és hét palaeolit került elő. Ezek közül (XXXVI. középső csoport) kettő penge ($36\cdot5 \times 14$, $32\cdot9 \times 11$ mm), egy penge töredék (19×19 mm), két nagyobb és két kisebb gyártási hulladék ($28\cdot5 \times 26$, 25×16 , 17×8 , 11×9 mm). Meg kell jegyeznünk, hogy az eddig előkerült 21 palaeolit közt egyetlen egy sincs, amelynek élén a retusálás legkisebb nyoma is megállapítható volna.

Hogy az ismertetett leletek a diluviumból és annak is a felső szakaszából származnak, azt már a mammut-agyar töredék, a -medence és a -fog is elárulja, de bizonyítja a háborítatlan, szárazföldi csigákkal kétségtelenül determinált, lösz-rétegben való előfordulás is. Vitatható volna azonban az, hogy a felső-diluvium melyik szakaszában lakott itt az ősember.

⁹ A levél az arch. int. irattárában 198/1935—36. sz. alatt van.

De ezt a kérdést is eldönti a ságvári felsődiluviális lösztelep kormeghatározása.¹⁰ Az ott talált anyag a mi telepünk anyagával nagyjából egyező. Ahogy ott nem fordul elő a gondosan retusált eszköz, úgy a mi telepünkön is hiányzik, vagy legalább is nincs meg az eddig előkerült darabok közt. Hillebrand Jenő okfejtése¹¹ Kadič ellenvetésével¹² szemben is helytálló a ságvári lösztelepre. Minden számbavehető tényező tanúsága szerint, helytállónak kell lenni a mi telepünkre is. Ezek alapján az őthalmi palaeolitikumot, a magdaleni-korba tartozónak tartjuk s itt is a további ásatásoktól várjuk azokat az eredményeket, amelyek e kultúra leltárát gazdagítva képessé tesznek bennünket — idegen analógiák nélkül is — e kultúra képének tökéletes megrajzolására.

Abb. 4. kép.

Egyet azonban már is hangsúlyozni kell. Az a 430 cm-es lösz-réteg, amely a magasabban fekvő kulturréteg fölé lerakódott, minden eddiginél nagyobb bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a löszképződés a magdaleni-kor után sem azonnal szűnt meg.¹³

Dr. Banner János.

¹⁰ A ságvári felsődiluviális lösztelep. Arch. Ért. XLIV. 213—220. l. Az 1931. évi ságvári ásatások eredménye. Arch. Ért. XLV. 240—247. l. Hillebrand Jenő: Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse der Ságvári Lössjägerstation bei Siófok in Ungarn. Mannus Bd. 26. S. 321—324. és Magyarország őskora. Arch. Hung. XVII. 22—24. l.

¹¹ Arch. Ért. XLIV. 218—219. l. és Mannus Bd. 26. 322. l.

¹² Der Mensch zur Eiszeit in Ungarn. Budapest, 1934. 109—110. l.

¹³ A szénmaradványok feldolgozásáért köszönetet mondunk E. Hofnán magántanár úrnőnek és Dr. Greguss Pál főiskolai r., egyet. m. tanár úrnak, akinek dolgozatát e kötetben találja az érdeklődő. Az állati csontok, csigák meghatározásáért és az őthalmi löszre vonatkozó adatok szíves közléséért Czögler Kálmán reálisk. tanár, Gaál István múzeumigazgató, Mihály István tanársegéd és Rotarides Mihály múzeumőr egyet. m. tanár uraknak tartozunk hálás köszönettel.